

Det danske mindretals engagement i mindretalssamarbejdet i Weimarrepublikken

Af JANA PROSE

I 1924 sluttede mindretallene i Tyskland sig sammen i Forbundet af Nationale Mindretal i Tyskland. Formålet med dette forbund var blandt andet at arbejde sammen for at forbedre mindretallenes rettigheder og at sætte en dagsorden på europæisk plan. Fra 1925 udgav forbundet derfor et tidsskrift *Kulturwille* (senere *Kulturwehr*). Det danske mindretal engagerede sig op igennem Weimarrepublikken i mindretalssamarbejdet, hvilket vakte opsigt både i Tyskland og Danmark. I den følgende artikel belyses, hvordan det danske mindretals engagement i samarbejdet blev fremstillet i mindretalstidsskriftet *Kulturwehr*, og hvorledes dette engagement blev vurderet i den danske og den tyske regering.

Indledning

Efter slutningen af Første Verdenskrig forandrede den politiske dagsorden i Centraleuropa sig afgørende. Der opstod mange nationale mindretal rundt om i Europa, herunder i Weimarrepublikken, der blev etableret i 1919 i Tyskland. Også i Danmark blev man nødt til at forholde sig til mindretallene og den nye politiske situation. Mindretalsspørgsmålet havde en meget central placering i datidens debat, ikke mindst på grund af de »völkische« strømninger, der op igennem 1920'erne fik stadig mere tilslutning i Tyskland, og de mange tyske mindretal, der var opstået i forbindelse med fredslutningen efter Første Verdenskrig. De fleste mindretal, der var bosat i Weimarrepublikken, sluttede sig i 1924 sammen i Forbundet af Nationale Mindretal i Tyskland, der havde til formål at forbedre situationen for mindretallene. Ud over det danske mindretal indgik også polakkerne, friserne og sorberne i samarbejdet. Fra 1925 udgav forbundet tidsskriftet

Kulturwille, der året efter blev omdøbt til *Kulturwehr*, der reelt var det eneste organ for og af mindretallene i Tyskland, der nåede ud i offentligheden. I samarbejdet indgik meget forskellige mindretal, der hver især måtte forholde sig til særlige udfordringer og politiske problemstillinger. Det danske mindretal formåede gennem denne sammenslutning at tiltrække sig opmærksomhed og sætte en politisk dagsorden i både Tyskland og Danmark, hvilket ikke mindst *Kulturwehr* bidrog til. Det er blandt andet dette aspekt, som denne artikel belyser. Der tages afsæt i spørgsmålene om, hvordan det danske mindretals engagement i mindretalssamarbejdet blev fremstillet i *Kulturwehr*, samt hvorledes dette engagement blev vurderet i den danske og den tyske regering. Disse problemstillinger er blevet undersøgt med udgangspunkt i en analyse af *Kulturwehr* 1925-1933, kildemateriale fra det danske mindretals ledelse, der befinder sig på Arkivet ved Dansk Centralbibliotek i Sydslesvig, og kildemateriale fra det danske Udenrigsministerium i Rigsarkivet. Derudover inddrages materiale fra Bundesarchiv og det tyske Udenrigsministerium i Berlin. I Bundesarchiv opbevares kilder fra det preussiske ministerium. Her er det især dokumenter fra akterne med betegnelsen »Frieden«, der inddrages, og som indeholder en del korrespondance mellem det preussiske ministerium og Udenrigsministeriet samt enkelte memoranda vedrørende mindretallene i Tyskland. Fra Udenrigsministeriet benyttes især kilder fra afdeling IV (kulturfædelingen), der beskæftigede sig med mindretallene i Tyskland og dets skolevæsen, samt akterne vedrørende mindretalstidsskrifter. Denne brede vifte af kildemateriale har gjort det muligt at belyse de reaktioner, der fulgte af samarbejdet i mindretalsforbundet.

Mindretalsforbundet er i historieforskningen oftest blevet undersøgt som delaspekt i andre sammenhænge som for eksempel i tredje bind af Martin Kaspers fire binds værk *Geschichte der Sorben* fra 1974, Rudolf Michaelsens afhandling *Der Europäische Nationalitäten-Kongress 1925-1928* fra 1979, Carsten Mogensens to-binds værk *Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1945* fra 1981 samt Sabine Bamberger-Stemmans afhandling *Der Europäische Nationalitäten-Kongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyisten und Großmachtinteressen* fra 1999. Denne forskning har bidraget med delaspekter om Forbundet af Nationale Mindretal i Tyskland, da der i disse fremstillinger først og fremmet bliver behandlet emner, der var knyttet til mindretalsforbundets arbejdsområde el-

ler et af de mindretal, der indgik i samarbejdet. I denne sammenhæng kan også nævnes Thomas Steensens bog *Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert (1879-1945)* fra 1986, Johan Peter Noacks to binds værk *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945* fra 1989 og Thomas Göthels bog *Demokratie und Volkstum. Die Politik gegenüber den nationalen Minderheiten in der Weimarer Republik* fra 2002. Den eneste samlede fremstilling af forbundets historie er bogen *Mellem nationale interesser og mindretalsloyalitet – Det danske mindretal og samarbejdet i Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland 1924-39*, skrevet af Tanja Rigitta Schumacher og baseret på hendes speciale fra 2002. I denne fremstilling konkluderes, at det danske mindretal stod mellem Danmarks nationale interesser på den ene side og loyaliteten for de øvrige mindretal på den anden side.¹ På trods af, at Schumacher har karakteriseret tidsskriftet som en »uundværlig kilde til mindretalsdebatten i perioden«, har *Kulturwehr* aldrig været genstand for en omfattende historisk undersøgelse.² Det er denne mangel i forskningen om mindretalsforbundet og tidsskriftet *Kulturwehr*, denne artikel tager afsæt i. I forhold til Schumachers fremstilling belyser denne artikel, hvorledes det danske mindretals anspændte situation mellem Danmarks interesser og loyaliteten til de øvrige mindretal kom til udtryk i mindretalstidsskriftet, og hvordan dets engagement blev fremstillet, samt hvorledes det danske mindretals engagement blev vurderet i den danske og den tyske regering, og hvilken indflydelse *Kulturwehr* havde på disse vurderinger. Det følgende afsnit vil klarlægge den historiske ramme, hvorefter analysen vil være opdelt i tre underafsnit, der belyser de samarbejdsområder, der var særligt centrale set i forhold til det danske mindretals engagement i samarbejdet: Valgsamarbejdet, skolespørgsmålet og deltagelsen i de europæiske nationalitetskongresser.

Mindretal i Weimarrepublikken

Efter Første Verdenskrig blev Europakortet tegnet på ny med udgangspunkt i folkenes selvbestemmelsesret. For Tysklands vedkommende blev krigen afsluttet med undertegnelsen af Versaillestraktaten, mens Habsburgmonarkiet, der blev opløst efter krigen, undertegnede Saint Germain-traktaten. Dette medførte, at der opstod store tyske mindretal i de landområder, som Tyskland ifølge fredsbestemmelserne skulle afstå, samt i de mange nye stater, der før havde været

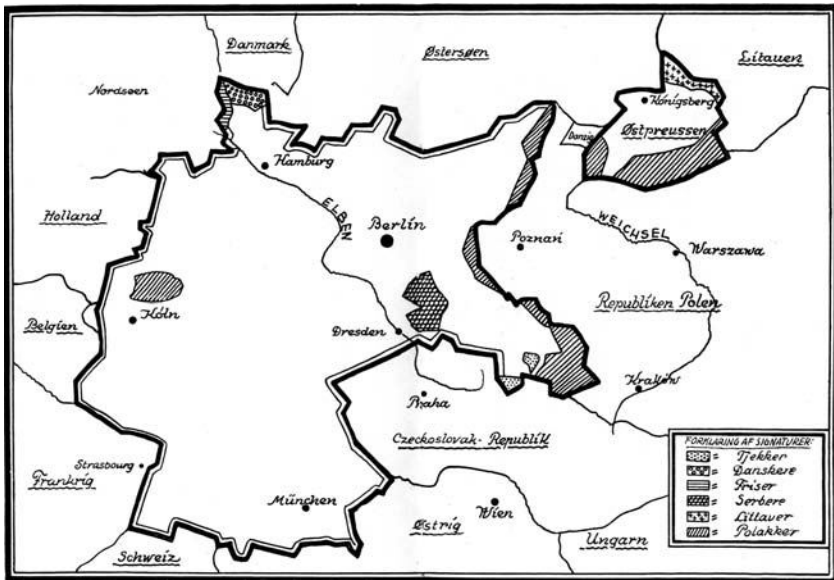
del af Habsburgmonarkiet. Mindretallene kom således for alvor på den politiske dagsorden i Europa. Også i Tyskland var man nødt til at tage stilling til mindretalsspørgsmålet.³

I Weimarrepublikkens forfatning, § 113, blev det slået fast, at medlemmerne af mindretallene ikke måtte forhindres i at udfolde deres nationalitet. Dette blev formuleret på følgende måde: »De fremmedsprogede folkedele i riget må af lovgivningen og forvaltningen ikke indskrænkes i deres frie, folkelige udvikling, især ikke i brug af deres modersmål i undervisningen, såvel som i deres interne forvaltning og retsplejen.«⁴ Mindretallene var ikke tilfreds med denne juridiske ramme. Dette skyldtes blandt andet, at mindretalsbegrebet med betegnelsen »Fremmedsprogede folkedele« var defineret uklart og kun omfattede de mindretal, der ikke var tysksprogede, samt at der manglede bestemmelser om, hvordan paragraffen skulle udmøntes i praksis. Et andet problem var, at det ikke var tydeligt, om mindretalsspørgsmålet var et anliggende for det tyske rige eller Preussen. Ved overgangen fra kejserriget til Weimarrepublikken blev Tyskland ordnet efter det føderalistiske princip, og Preussen fik en afgørende rolle både i republikken og i forhold til mindretallene, da det var den største og vigtigste delstat, og fordi langt de fleste mindretal var bosat her.⁵

Den preussiske regering og rigsregeringen forfulgte to forskellige mål i forhold til mindretalspolitikken. Rigsregeringen ønskede at forbedre situationen for de tyske mindretal i det europæiske udland, hvorfor man gik ind for en mindretalsordning med udgangspunkt i en blanding af national selvbestemmelse og kulturel autonomi, det vil sige et selvstyre på det kulturelle område. Den preussiske regering ønskede at for tyske de ikke-tyske mindretal, der var bosat i delstaten, og gik derfor imod, at mindretallene fik kulturel selvbestemmelse og således ville få lov til at udfolde deres egen nationalitet. Det var disse to modstridende interesser, der kom til at præge forhandlingerne om mindretalsspørgsmålet i Weimarrepublikken.⁶

Det tyske Udenrigsministerium ønskede fra begyndelsen i 1920'erne en mindretalsordning for det danske mindretal, ikke mindst fordi man ønskede at forbedre situationen for de tyske mindretal i udlandet. En mindretalsordning lod dog vente på sig, da den tyske regering også var nødt til at tage hensyn til situationen i øst, hvor man gennemførte en germaniseringspolitik i forhold til det polske mindretal.⁷

Weimarrepublikkens første år var præget af problemer, og bag-

Kort over mindretallene i Tyskland fra 1929. Fra Jan Skala og Julius Bogensee (1929): De nationale Mindretal i Tyskland.

grunden var blandt andet bestemmelserne i Versailles-traktaten, kravet om krigsskadeerstatning, samt at Weimar-koalitionen ikke havde et demokratisk flertal bag sig. I midten af 1920'erne oplevede man dog en forholdsvis stabil periode. Denne periode kulminerede i 1925, da Tyskland undertegnede Locarno-traktaten og blev medlem af Folkeforbundet. Dette skridt blev tolket som udtryk for tyskernes accept af det internationale samfund og Tysklands indplacering heri. Locarno-traktaten bestod af overenskomster mellem Tyskland, England, Frankrig, Italien og Belgien, i hvilken de fælles grænser blev garanteret. 1929 – året der er husket for børskrakket på Wall Street – indledte den sidste store krise for Weimarrepublikken. Frem til republikkens opløsning i 1933 blev man nødt til at forholde sig til den dybe økonomiske krise, og styrkelsen af de politiske yderfløje med politisk vold, der i republikkens sidste år kom til udtryk i borgerkrigs-lignende forhold.⁸

Det var i denne spændingsfyldte tid, historien om det danske mindretal og dets engagement i mindretalssamarbejdet udspillede sig, hvilket prægede udformningen af samarbejdet og de reaktioner, det fremkaldte. Det danske mindretal i Sydslesvig opstod i forbindelse

med folkeafstemningen den 14. marts 1920. Denne afstemning var et resultat af Versailles-traktatens bestemmelser. Det danske mindretal var i 1920'erne præget af en kulturel udvikling, både internt og i rigsdanske kredse. Denne udvikling kom til udtryk ved, at man begyndte at institutionalisere sig ved at bygge skoler og kirker samt gennem en udbygning af foreningslivet. Da det danske mindretal talmæssigt stod svagt i forhold til den tyske flertalsbefolkning, blev man nødt til at satse på det kulturelle for at styrke mindretallet. Man havde dog ikke selv ressourcer til at finansiere disse bestræbelser og var derfor henvist til understøttelse fra både dansk og tysk side. Dette medførte spændinger, da man hverken i Danmark eller i Tyskland var tilfredse med mindretallets politiske målsætninger.⁹

Den daværende ledende redaktør af mindretalsavisen *Flensborg Avis*, Ernst Christiansen, var meget aktiv i afstemningskampen. Han agiterede op igennem 1920'erne for en genforening af Sydslesvig med Danmark. Dette krav rejstes på baggrund af den opfattelse, at hele den sydslesvigske befolkning i kraft af deres afstamning var danske. Befolkningen skulle blot genopdage deres danske sindelag. Grænse-revisionskravet kunne opretholdes på trods af, at mindretallets ledelse officielt anerkendte den tyske stat, da det var formuleret som et mål, der lå langt ude i fremtiden. Kravet om en grænserevision satte sit præg på den mindretalspolitik, Christiansen som formand for Den Slesvigske Forening førte. Foreningen skulle fungere som et centrum for mindretallets kulturelle og politiske arbejde, men det var reelt også mindretallets hovedorganisation i mellemkrigstiden. Et af Christiansens centrale politiske standpunkter var, at mindretallet ved hvert valg skulle opstille danske kandidater, selv om chancen for at blive valgt var ringe. Denne fremgangsmåde tog udgangspunkt i det ovennævnte håb om, at den sydslesvigske landbefolkning en dag ville genopdage deres nationale sindelag. Frem til 1930 var Christiansens position i mindretallet og hans grænsepolitiske linje stort set uantastet.¹⁰

I Danmark var det danske mindretal langt fra et ukontroversielt emne. Det skyldtes mindretallets ageren under afstemningskampen i forbindelse med folkeafstemningen i 1920. Socialdemokraterne og Det Radikale Venstre ønskede, at mindretallets virke skulle begrænse sig til det kulturelle område, og enkelte politikere fra disse partier gik ind for at opløse mindretallet ved at flytte de mest dansksindede til Danmark. De borgerlige ledere havde et mere positivt syn på mindre-

Ernst Christiansen, 1933. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

tallet. De havde det mål for øje, at oppositionen kunne føre den videre ved et eventuelt regeringsskifte i Danmark. Derfor var støtten til mindretallet også i borgerlige kredse begrænset til et kulturelt sigte og var underlagt rigsdanske organisationer.¹¹ Mindretallene i Tyskland opdagede hurtigt, at de kunne bruge hinandens støtte. På baggrund af løse kontakter i årene forinden, blev Forbundet af Nationale Mindretal i Tyskland grundlagt på et møde i Berlin den 27.-28. marts 1924 af repræsentanter fra det danske, det frisiske, det polske og det sorbiske mindretal. Forbundet skulle fungere som en overordnet ledelse for dets medlemmer, som bestod af forskellige mindretalsforeninger. Formanden var polakken grev Sierakowsk, og generalsekretæren var polakken Jan Kaczmarek.

Der blev udpeget en repræsentant fra hver af mindretallenes hovedforeninger, og de skulle varetage forbundsarbejdet. Det polske mindretal blev repræsenteret af Bund der Polen, som repræsenterede de tre grupper af polske mindretalsmedlemmer, der var bosat i Preussen, og som omfattede ca. 850.000 mennesker. Bund der Polen repræsenterede således ikke de omtrent 150.000 medlemmer af det polske mindretal, der var bosat i Ruhr-området. Det danske mindretal blev repræsenteret af Den Slesvigske Forening, og det omfattede omkring 6.000 mennesker. Dele af det frisiske mindretal blev repræsenteret af Friesisch-Schleswigscher Verein, mens det litauiske mindretal formentlig fra 1927 var repræsenteret med Vereinigung der Litauer Deutschlands e.V., men dette kan ikke fastslås med sikkerhed.¹² En

Mindretalskonference i Flensborg den 27.-28. marts 1928. Mindretalskonferencens deltagere siddende og stående ved et festligt dækket bord i en dagligstue. Bag på fotoet er klæbet en navnefortegnelse. Foran på fotoet står: Vor kære Gæst Herr Chefredaktør Ernst Christiansen til venlig Erindring. Flensborg den 27. marts 1928, Christian Ravn og hustru. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

forudsætning for samarbejdet var, at mindretalsanliggender skulle betragtes som interne statsanliggender. Mindretallene skulle bekende sig som loyale statsborgere i Tyskland. Derudover var alle mindretal enige i, at § 113 i Weimarrepublikkens forfatning var udtryk for en negativ holdning til mindretallene. Det blev ydermere besluttet at opstille en fælles valgliste til det kommende rigsdagsvalg i maj 1924, og alle mindretal afstod fra retten til at indgå aftaler med andre parter. Formålet med samarbejdet var at styrke de enkelte mindretals position i forhold til det omliggende samfund og at vække mere opsigt om de interne tyske mindretalsforhold på internationalt plan. Et fælles krav var, at Tyskland skulle skabe en juridisk ramme for henholdsvis en mindretalsordning og en politisk repræsentation af mindretallene samt anerkende alle mindretal.¹³

Det danske mindretals engagement i Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland

Mindretalsforbundet havde primært til formål at sikre og fremme mindretallenes stilling i Weimarrepublikken og at skabe opmærksomhed om mindretalsspørgsmålet på internationalt plan. Nationalt koncentrerede forbundet sig særligt om valgsamarbejdet og om bestræbelserne på at få en mindretalsskoleordning for hele riget. Internationalt satte mindretallene en dagsorden, både fordi de fra 1925 til 1927 deltog i de europæiske nationalitetskongresser og gennem udgivelsen af tidsskriftet *Kulturwille*, der i 1925 blev omdøbt til *Kulturwehr*.¹⁴ Navneskiftet virker som en markant holdningsændring – pludselig skulle man værne om kulturen. Ifølge redaktionen har navneskiftet dog aldrig haft en sådan intention. Baggrunden for ændringen var, at der allerede blev udgivet en månedsskrift under samme navn, og det ville derfor have medført juridiske problemer, hvis man ikke havde omdøbt tidsskriftet.¹⁵

Det var *Flensborg Avis'* redaktør, Ernst Christiansen, journalist og generalsekretær Jacob Kronika og journalist Julius Bogensee, der stod for den danske deltagelse i forbundet og det danske mindretals bidrag til udgivelsen af *Kulturwehr*. Udgivelsen af tidsskriftet medførte tidligt spændinger, der blev synlige i en brevveksling mellem Jacob Kronika og redaktøren af *Kulturwehr*, sorberen Jan Skala.

Skala var en sorbisk politiker, som var kendt for sit engagement på det mindretalspolitiske område. Han havde også gjort sig bemærket som journalist og forfatter.¹⁶ Denne konflikt, der blussede op i juni 1925, førte dog aldrig til et brud, men den viser, at der var et modsætningsforhold, der satte sit præg på samarbejdet. Konflikten tog udgangspunkt i spørgsmålet om finansieringen af tidsskriftet, og den viser, at der både på kulturel og organisatorisk plan var store forskelle mellem de involverede mindretal.¹⁷

Valgsamarbejdet i mindretalsforbundets rammer

Der kan overordnet skelnes mellem to faser i valgsamarbejdet inden for mindretalsforbundet. Fra 1924 til 1928 var valgsamarbejdet et af de helt centrale samarbejdsområder. Ved rigsdagsvalget i 1924 opstillede mindretallene således en fælles valgliste. Det ønskede stemmetal blev ikke opnået, men mindretalslisten fik frem til 1928 to mandater

Jakob Kronika, 1938-40. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

i den preussiske landdag. 1928 til 1932 var præget af mindretallenes forskellige holdninger til valgopstilling, og i 1930 valgte det danske mindretal at undlade at stille op ved rigsdagsvalg. Nazisternes magtovertagelse i januar 1933 blev startskuddet til en ensretning af det tyske samfund, hvilket blandt andet betød, at der ikke længere blev afholdt frie valg, og at der blev skabt et etpartisystem.¹⁸

I *Kulturwehr* tog mindretallene stilling til udviklingen i forbindelse med valgsamarbejdet, og de brugte tidsskriftet som et forum til at definere deres ståsteder i forhold til det omgivende samfund. I 1925 definerede Jan Skala mindretalsmedlemmerne i Tyskland som aktive statsborgere, der var loyale over for den tyske stat, og som derfor burde blive opfattet positivt af det omgivende samfund.¹⁹ Allerede i 1925 blev særligt samarbejdet mellem det danske og det polske mindretal genstand for overvejelser i det tyske Udenrigsministerium og det preussiske Indenrigsministerium. I den anledning sendte det tyske gesandtskab i København den 17. marts 1925 en længere indberetning til Indenrigsministeren. Den omhandlede en tale, som den polske landdagsmand Baczewski havde holdt i København, hvor han havde ytret sig om de fremherskende forhold for mindretallene i Tyskland. Han havde karakteriseret dem som præget af både kulturel og økonomisk forfølgelse. Mutius, den tyske gesandt i København, konkluderede, at det danske mindretals samarbejde med polakkerne ville få konsekvenser i forhold til de forhandlinger mellem Danmark

Julius Bogensee, 1919. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

og Tyskland, der på dette tidspunkt blev ført med henblik på de ønsker, danskerne i Sydslesvig havde.²⁰ Denne indberetning viser, at valgsamarbejdet allerede i 1925 fik indflydelse på de rettigheder, som de tyske myndigheder havde tænkt sig at give det danske mindretal. Et gennemgående tema i forbindelse med mindretalssamarbejdet i almindelighed og valgsamarbejdet i særdeleshed var, at det danske mindretals ageren blev set som den danske regerings ansvar.

Medlemmerne af mindretallet var dog ikke som tyske statsborgere underlagt den danske stat og dets politik og var således ikke knyttet til den politik, den danske regering fulgte. Dette forhold blev dog ikke anerkendt af de tyske magthavere, som et brev fra ministerialråd ved det preussiske Indenrigsministerium, Fritz Rathenau, til referenten Rudolf von Bassewitz i det tyske Udenrigsministerium viser. Anledningen til brevet var den fælles valgliste i mindretalsforbundet, samt at *Kulturwehr* var begyndt at udkomme. Rathenau tolkede dette som et tegn på, at det danske mindretal stod polakkerne nærmere end hidtil antaget: »det kan være, at den danske regering ikke er tryk ved denne fremhævelse af det danske mindretals kontakt til det polske mindretal – regeringen har jo muligheden for at få deres folk til at fjerne sig eller at desavouere. Hvis ikke man gør det, så må man leve med konsekvenserne.«²¹ Den tyske gesandt tog dette brev som anledning til at tale med den danske udenrigsminister, grev Moltke, der forsikrede, at den danske regering helst så, at det danske mindretal undlod at samarbejde med polakkerne. Den danske regering ønskede, at man i tyske kredse lod være med at blande det danske

Jan Skala. Kilde: <http://www.starynamyslow.pl/zabytki-gmina-domaszowice/wlochy/258-grob-jana-skali.html>.

mindretals anliggender sammen med polakkernes. Mutius vurderede, at Moltkes bekymring var oprigtig, men at han på trods af dette ikke satte kræfter ind for at forhindre »den dansk-polske flirt«. ²²

Rigsdagsvalget den 20. maj 1928 blev en sejr for de venstreorienterede partier, særligt for SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) og for KPD (Kommunistische Partei Deutschlands). Valgets tabere var de borgerlige partier, der var placeret i midten af det politiske spektrum. Mindretalslisten var også blandt taberne af valget. For det polske mindretal betød valgresultatet en tilbagegang på ni % set i forhold til valget i 1924, mens det danske mindretals stemmetal blev halveret. Dette valg kan karakteriseres som vendepunkt i mindretalsforbundets valgsamarbejde, der herefter gik i opløsning. ²³

Reciprocitetsprincippet, der går ud på, at mindretals rettigheder skal være knyttet til princippet om gensidighed set i forhold til værtstatens minoriteter i udlandet, var vigtigt for mindretallene. Det danske mindretal var særlig vigtigt for forbundets krav om reciprocitet, da Danmark behandlede det tyske mindretal relativt godt. Dette kom også til udtryk i de overvejelser, som redaktøren af *Kulturwehr*, Jan Skala, gjorde sig i forbindelse med udfaldet af valget. Han mente, at årsagen til valgets dårlige resultat for mindretalslisten var en ny lovgivning fra 1925, der i realiteten udelukkede mindretallene fra parlamentet. Den væsentligste forandring lå i, at det antal stemmer, man før skulle opnå i alle valgdistrikter tilsammen for at være repræsenteret i parlamentet, nu skulle opnås i ét distrikt. Alternativt skulle der opnås det dobbelte

Flagning med hagekors i Flensborg, 1932-33. Hjørnet af Rådhusgade og Storegade. På hjørnehusets gavl hænger flere bannere, bl.a. Wählt Adolf Hitler. I vinduerne på 1. sal hænger plakater til fordel for Hitler, og i stueetagen ses M. Niemeyers tobaksforretning. Det ses på fotoet, at det sner. Plakaten over banneret viser Hindenburg. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

antal stemmer i alle valgdistrikter. Skala argumenterede for, at den tyske valglovgivning burde behandle mindretalslisten anderledes end andre småpartier. Dette krav byggede han på, at mindretalsforbundet egentlig ikke var et parti. Det blev tvunget til at optræde ved politiske valg, da staten ikke sørgede for mindretallenes parlamentariske repræsentation. I denne forbindelse kom Skala også ind på reciprocitetsprincippet med hensyn til den danske håndtering af mindretalssspørgsmålet, som han mente burde tjene som eksempel for Tyskland.²⁴

Journalisten Julius Bogensee tog på vegne af det danske mindretal stilling til valgresultaterne i Sydslesvig og forklarede tilbagegangen i stemmetallet med, at medlemmerne i højere grad var interesseret i at bidrage til konsolideringen og stabiliseringen af den nye stat end i at afgive deres stemme som mindretalsmedlemmer. Derudover mente Bogensee, at mindretalslistens valgprogram ikke var særlig attraktivt for medlemmerne af det danske mindretal, da man siden krigen havde fastholdt loyaliteten til den tyske stat og havde givet afkald på grænserevisionskravet. Dette er interessant, da Bogensees holdning står i modsætning til det danske mindretals officielle politik, der gik ud på, at man accepterede den dansk-tyske grænse. Bogensee tolkede dog ikke det politiske tab som et generelt tab af medlemmer. Han mente, at det kulturelle arbejde i disse tider blev vurderet højere af medlemmerne end det politiske, hvilket han underbyggede med tilslutningen til det danske mindretals årsmøde samme år. Både Jan Skala og Julius Bogensee mente, at mindretalsmedlemmerne i 1928 var blevet stillet over for et svært valg. Der skulle tages stilling til, om man afgav sin stemme som mindretalsmedlem, eller om man som tysk statsborger ønskede at bidrage til konsolideringen af den tyske stat.²⁵

I forbindelse med valgsamarbejdet blev det i *Kulturwehr* således tydeligt, at mindretallene i denne periode befandt sig i et spændingsforhold mellem mindretalsloyalitet og deres ønsker og behov som tyske statsborgere. Valgsamarbejdet blev diskuteret i Den Slesvigske Forening, da det ikke var alle i ledelsen af det danske mindretal, der stod bag mindretalsforbundet. I forbindelse med valget i 1928 gjorde Jacob Kronika det dog meget klart, hvad valgsamarbejdet for ham at se først og fremmest handlede om: »Set i praksis er de politiske valg udtryk for solidariteten med de andre mindretal i Tyskland. Sådan skal det blive; på trods af hadske og smagsløse angreb, der bliver rettet mod forbundet fra »nordmärkisch« side, særligt mod polakker-

ne. Danskerne i Sydslesvig går ikke med på national indbildskhed. En polak er ikke dårligere end en tysker eller dansker, fordi han er polak.«²⁶ I forbindelse med valget i 1928 må ledelsen af det danske mindretal således have været meget bevidst om, at især samarbejdet med det polske mindretal affødte negative reaktioner i tyske kredse. Denne tankegang afviste Kronika dog meget tydeligt i det ovenstående citat.

Spørgsmålet om valgsamarbejdet blev først aktuelt igen i slutningen af 1930, da det danske mindretal besluttede sig for ikke at stille op til det kommende rigsdagsvalg. I den forbindelse blussede en debat om valgsamarbejdet op i den udvidede bestyrelse af Den Slesvigske Forening. Der blev besluttet, at man ikke længere ville stille op ved rigsdagsvalg, hvilket betød en afvigende holdning i forhold til mindretalsforbundet. Bogensee forklarede i denne diskussion meget tydeligt, hvilken nytte mindretallet havde af mindretalssamarbejdet: »Ved hjælp af mindretalsforbundet i Tyskland var vi få danske her i Sydslesvig blevet i stand til at opnå en hel del mere, end hvis vi havde stået alene. Det er jo klart, at et sådant forbund har langt flere kanaler til sin rådighed til at nå ud til verdenspressen og andre steder, end en lille alene stående befolkning, og vi har dermed opnået en langt bedre stilling.«²⁷

I 1932 blev mindretalssamarbejdet atter diskuteret regelmæssigt i Den Slesvigske Forening. Den nye interesse var forårsaget af indblanding fra rigsdanske kredse samt det danske mindretals situation på dette tidspunkt. Den 4. marts 1932 gav Ernst Christiansen på et møde i fællesbestyrelsen udtryk for, at det danske mindretal simpelthen var nødt til at samarbejde med polakkerne ved valget, da det var danskernes eneste mulighed for at opnå noget på nationalt plan i Tyskland. Han mindede de tilstedeværende om, at tyskerne udelukkende behandlede danskerne i Sydslesvig imødekommende for at skade polakkerne: »Tyskerne vil altid fremstille polakkerne som mindreværdige folk, det måtte vi ikke gå med til. Tyskerne smigrer os kun for at få ram på polakkerne. Det afgørende må dog være vor egen stilling herhjemme, det ville være mere nedtrykkende ikke at gå til valg, end at tallene blev mindre.«²⁸ Fra og med 1933 blev valgsamarbejdet ikke længere diskuteret i Den Slesvigske Forening.

Skolespørgsmålet

Skolespørgsmålet har gennem hele mellemkrigstiden været et centralt anliggende for alle mindretal. Da mange børn fra dansksindede familier ikke talte dansk, var det vigtigt at komme frem til en mindretalsordning, der ikke var baseret på en sprogpøve. Samtidig var det vigtigt, at skolerne blev støttet fra tysk side, hvilket var baggrunden for, at det danske mindretal ikke ønskede en ordning, der tog udgangspunkt i kulturel autonomi. Dette ville have medført, at mindretallet selv skulle stå for finansieringen af skoler, som i dette tilfælde ville have været private skoler, og andre kulturelle institutioner. Finansielt set stod det danske mindretal ikke stærkt, hvilket genspejlede sig i den sociale sammensætning af dets medlemmer. Langt de fleste kom fra de lavere sociale lag, særlig i mindretallets kerneområde Flensborg.²⁹

Jacob Kronika understregede allerede i første udgave af *Kulturwehr* i 1925 betydningen af skoler for mindretallene i Tyskland: »allervigtigste kulturelle pligt for den preussiske stat er at give mindretallene deres egne skoler – det er alfa og omega for opretholdelsen af ethvert folkeslag.«³⁰ Det danske mindretals fremgang og tilbageslag på skoleområdet blev således også dokumenteret nøje i tidsskriftet de efterfølgende år. Det har været karakteristisk for fremstillingen af det danske mindretals engagement i tidsskriftet, at man skrev om udviklingen på skoleområdet ud fra den tilgang, at det, der hændte et specifikt mindretal, ramte dem alle. Reciprocitetsprincippet blev her brugt som en løftet pegefinger til omverdenen. Dette ses for eksempel i følgende citat af Jan Skala, der er taget fra en artikel i anledning af to andragender af det danske mindretal til de tyske myndigheder i 1925: »Disse to tilfælde er et slående eksempel på, hvordan mindretal behandles i Tyskland. Hvordan ville man reagere på tysk side, hvis de tyske mindretal i andre stater ville blive behandlet på denne måde?«³¹

Den 13. februar 1926 fik det danske mindretal en mindretalsskoleordning for Slesvig, der gjaldt frem til 1928, men blev modificeret flere gange.³² Det danske mindretals skolesituation var af interesse for de andre mindretal, især for det polske, der ønskede en ordning efter samme mønster. En lignende ordning for friserne og sorberne var ikke mulig, da de ikke blev anerkendt som mindretal af de tyske magthavere. Dette var baggrunden for, at mindretalsforbundet ønskede en ordning på skoleområdet, der også omfattede de hidtil ikke

anerkendte mindretal. Ernst Christiansen gav i *Kulturwehr* udtryk for utilfredshed med ordningen fra 1926, da den indeholdt en begrænsning både med hensyn til, hvem der måtte bekende sig til et mindretal og med hensyn til, i hvilket område ordningen var gældende. Christiansen ønskede at sprede danskheden ud over dets traditionelle kerneområde. Det polske mindretal derimod ønskede netop en skoleordning med territorial og personel afgrænsning, da det her var sproget og afstamningen, der blev set som de afgørende karakteristika for mindretallet. Disse forskellige ønsker tog udgangspunkt i forskellige udlægninger af afstamningstanken. For det danske mindretal var afstamningen historisk betinget, og befolkningens sindelag var blevet forfalsket gennem tyske tiltag, således at afstamning, sindelag og sprog ikke længere stemte overens. Det polske mindretal derimod havde en mere konkret tilgang til afstamning, som blev defineret med udgangspunkt i racen og sproget, set som faste størrelser.³³

Skolespørgsmålet medførte allerede i 1925 konflikter i mindretalsforbundet. En brevveksling mellem forbundets generalsekretær, Jan Kaczmarek, og det danske mindretals generalsekretær, Jacob Kronika, giver indblik i dette. Det danske mindretal havde forhandlet på egen hånd med den preussiske regering uden at have orienteret deres forbundsfæller om dette. De blev først orienteret herom på et møde med den preussiske regering, hvor deres parlamentsmedlem Baczeswski forhandlede om en ordning på vegne af alle mindretal. Episoden blev ikke drøftet nærmere og medførte aldrig en alvorlig konflikt mellem det danske mindretal og dets samarbejdspartnere, men den viser dog, at det danske mindretal allerede på dette tidlige tidspunkt, set i forhold til forbundets historie, har valgt at gå uden om forbundet i forbindelse med skolespørgsmålet. I *Kulturwehr* blev denne udvikling ikke tematiseret. Det lader formode, at redaktionen af tidsskiftet allerede på dette tidspunkt ønskede at tegne et billede af forbundet, som ikke stemte overens med de faktiske forhold.³⁴

I 1927 tog Julius Bogensee i tidsskriftet stilling til mindretalsskoleordningen. Han gav udtryk for, at det danske mindretal på dette område fungerede som en prøvemodel med hensyn til mindretalspolitikken i Tyskland. Han mente således, at det danske mindretal for den tyske regering indtog en meget central stilling i mindretalspolitikken. I overensstemmelse med Christiansens vurdering i 1926 understregede han dog, at ordningen ikke var tilfredsstillende for det danske mindretal, og han mindede om, at forbundet ved eventuelle forhand-

linger om skolespørgsmålet skulle holde sig for øje, at den slesvigske skoleordning meget vel kunne være forberedelsen til en mindretalslovgivning, der omfattede hele riget.³⁵

I den tyske regering var man da også bevidst om, at det polske mindretal ville have været tilfreds med den ordning, som det danske mindretal havde fået i 1926, hvilket blev diskuteret i et memorandum fra den 26. marts 1926.³⁶ I diskussionen blev det tydeligt, at den tyske regering ønskede at give det danske mindretal større indrømmelser end det polske. Der blev argumenteret med, at mindretallene ikke var i stand til at finde en løsning, der tilfredsstillede dem alle. På tysk side frygtede man dog, at mindretallene ville samle sig bag polakkernes position, selvom deres egne ønsker ikke svarede til polakkernes. Reciprocitetsprincippet kom meget klart til udtryk i memorandummet, idet mindretalsspørgsmålet blev diskuteret ud fra den forudsætning, at den tyske håndtering af spørgsmålet ville få konsekvenser for de tyske mindretal i udlandet.³⁷

Skoleordningen for det polske mindretal i Oberschlesien blev underskrevet den 31. december 1928.³⁸ Skoleordningen for det danske mindretal fra 1926 blev samtidig udvidet.³⁹ Den imødekom mange af det danske mindretals ønsker. Den nye skoleordning gav udtryk for en meget liberal tilgang til mindretalsspørgsmålet, idet enhver nu måtte bekende sig til et mindretal, og denne bekendelse måtte ikke efterprøves. Dermed fik det danske mindretal de samme fordele som det polske, samtidig med at dets særstilling i forhold til det polske mindretal blev fastholdt. Især den liberale grundsætning betød en fremgang for de danske sydslesvigere på skoleområdet. Skoleordningen var dog ikke udtryk for en positiv holdning til det danske mindretal fra tysk side, på trods af at det imødekom mange danske krav. Den var udelukkende blevet til på grund af overvejelser om det polske mindretal og havde aldrig til formål at tilfredsstille danskerne i Sydslesvig.⁴⁰

I *Kulturwehr* blev der givet udtryk for de forskellige holdninger, som det danske og det polske mindretal havde til den nye skoleordning. Samtidig blev der dog også vist forståelse for de særlige forhold, de hver især måtte tage hensyn til. I den anledning kunne forskellighederne mellem mindretallene, der var sluttet sammen i mindretalsforbundet dog skimtes i tidsskriftet.⁴¹ Optakten til skoleordningen havde været udgangspunkt for en større konflikt mellem Den Slesvigske Forening og Forbundet af Nationale Mindretal i Tyskland, der

bragte det danske Udenrigsministerium på banen. Den danske konsul i Flensborg, V. Neergaard-Møller, havde allerede i slutningen af marts 1927 henvendt sig til blandt andet Bogensee og Christiansen med det formål at få det danske mindretal til at trække sig ud af samarbejdet. Det var en henvendelse fra mindretalsforbundet til den tyske regering angående en mindretalsskolelov, der var blevet trykt i *Kulturwehr*, der fik det danske Udenrigsministerium til at øve mere direkte indflydelse på det danske mindretal. Problemet med denne henvendelse var, at kravene ikke stemte overens med de ønsker, det danske mindretal havde på skoleområdet. Det danske Udenrigsministerium opfordrede derfor Den Slesvigske Forening til at kontakte forbundet for at forhindre, at noget lignende skulle gentage sig i fremtiden. Dette skete på et møde i Borgerforeningen i Flensborg den 7. december 1927 med repræsentanter fra det danske mindretal og medlemmer af den danske regering. Her blev det meget tydeligt, at der også fandtes meget afvigende holdninger til mindretalssamarbejdet i mindretalsledelsen, og at ikke alle mente, at det danske mindretal profiterede af sammen slutningen. Samtidig gjorde de rigsdanske repræsentanter det meget klart, at økonomisk støtte til mindretallet fremover kun ville være garanteret, hvis de i højere grad satte deres interesser igennem over for polakkerne.⁴²

Et fortroligt brev fra afdelingschef Ove Engell i Udenrigsministeriet til konsul Neergaard-Møller viser, at det ikke var uproblematisk, at det danske Udenrigsministerium blandede sig i mindretalssamarbejdet: »Denne meddelelse ønsker jeg ikke går videre til det danske mindretal, hvis ønsker og politik jo ikke kan forudsættes altid at falde sammen med den politik, den danske regering mener at burde følge nord for grænsen.«⁴³ Allerede året efter mente Neergaard-Møller dog, at der var håb for, at det danske mindretal snart ville trække sig ud af samarbejdet: »Det er mit håb, at stormen snarest må drive over, hvad der vel er udsigt til, når det forventede afslag fra den tyske regering kommer til at foreligge. Og nogen gentagelse behøver vi jo næppe være bange for. Af skade bliver også det danske mindretal klogere.«⁴⁴ Dette forløb viser, at det danske mindretals engagement i mindretalssamarbejdet gav anledning til interessekonflikter mellem henholdsvis det danske mindretal og den danske regering, det danske mindretal og mindretalsforbundet og internt i mindretalsledelsen.

Skoleordningen fra 1928 dannede regelsættet for skolerne for det danske og det polske mindretal gennem de sidste år af Weimarrepu-

blikken. Polakkerne gav i *Kulturwehr* udtryk for deres utilfredshed med den nye ordning, og i en resolution af Bund der Polen fra den 16. januar 1929 blev den karakteriseret som en ny kampplads på det nationale og kulturelle område. I de efterfølgende år blev der fortsat berettet meget indgående om udviklingerne på skoleområdet for det danske og for det polske mindretal, men disse emner blev sjældent diskuteret i forhold til hinanden.⁴⁵

I 1931 blev den danske skole i Slesvig udvidet, hvilket affødte stærke reaktioner og var meget omdiskuteret i den grænsetyske presse. Skolen, der var blevet grundlagt i 1930, havde, allerede inden beslutningen om grundlæggelsen var truffet, fremkaldt stor kritik. Kritikken hang sammen med, at byen lå uden for det danske mindretals traditionelle kerneområde, og kritikken handlede således ikke udelukkende om skolespørgsmålet, men mere om hvor langt mindretallets politiske og kulturelle arbejde måtte spredes sydpå. I forbindelse med denne kritik blev der både i danske og tyske kredse gentagne gange henvist til mindretalssamarbejdet og særligt til mindretallets forbindelse til polakkerne. Her var det atter Jacob Kronika, der stod inde for samarbejdet: »Med hensyn til den udbredte snak om polakkerne er det for den danske sydslesviger det rigtigste at sige: polakken, der ikke vil ufred, had og tvang, men det modsatte, står mig naturligvis lige så nært som enhver anden nationalitet, som jeg kan og vil samarbejde med.«⁴⁶

I forbindelse med at der blev skabt en skoleordning for hele riget, blev det danske mindretal i Sydslesvig således konfronteret med den kritik, som samarbejdet med polakkerne fremkaldte. I *Kulturwehr* orienterede mindretallene sig om, hvordan skolespørgsmålet blev håndteret af de enkelte mindretal, og det var her fælleshenvendelser til forbundet blev trykt. Samtidig var tidsskriftet på dette område en kilde for både den danske og den tyske regering og indtog således en central stilling i forhold til vurderingen af mindretalsspørgsmålet i Danmark og Tyskland. Mindretallene formåede på den måde at sætte en politisk dagsorden og sprede information om skolespørgsmålet til den tyske befolkning og de tyske mindretal i udlandet.

De europæiske nationalitetskongresser

Den internationale målsætning i mindretalsforbundet blev blandt andet realiseret gennem deltagelsen i de europæiske nationalkongresser.

Ansgar Skolen, 1931. Bygningen med arbejdere og kransene på taget. Foto: Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.

Disse kongresser blev fra 1925 og frem til 1938 afholdt hvert år. Kongresserne blev organiseret og afholdt, fordi man ønskede at danne en international institution, der varetog mindretallenes interesser i et Europa, der var præget af mange nationale mindretal.⁴⁷ Samtidig skal kongresserne ses i forhold og som alternativ til Folkeforbundet og dets bestræbelser på at opnå en garanti om mindretallenes beskyttelse. De europæiske nationalitetskongresser blev organiseret, udformet og afholdt af mindretallene i Europa, mens Folkeforbundet var en statslig institution. Et centralt formål med kongresserne var, at mindretallene selv varetog deres interesser og etablerede sig som selvstændige politiske aktører i en europæisk kontekst, og kongresserne skulle samtidig tjene som et forum for mindretallene i Europa.⁴⁸

Mindretalsforbundets deltagelse ved kongresserne var ikke uproblematisk, blandt andet fordi friserne ikke blev anerkendt som mindretal i Tyskland og derfor ikke var inviteret. I forbindelse med spørgsmålet om friserne måtte deltage i kongresserne, kom det til en international debat om, hvordan et mindretal skulle defineres. Det var dette spørgs-

mål, der i 1927 medførte, at kongressen endte i et åbent brud mellem Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland og ledelsen af kongressen. De efterfølgende år deltog forbundet således ikke længere i kongresserne, men de blev alligevel dækket nøje i *Kulturwehr*.

En gennemgang af *Flensburg Avis'* 1925-årgang har underbygget, at mindretalskongresserne stod meget centralt for ledelsen af det danske mindretal. I 1925 blev forhandlingerne, der førte frem til Locarno-traktaterne, afholdt. Disse forhandlinger må have været vigtige for læserne af *Flensburg Avis* både på grund af deres tilhørsforhold til mindretallet, og fordi de var tyske statsborgere. I avisen opstod der indtryk af, at nationalitetskongresserne i Geneve var mere relevante end Locarno-traktaterne. Det har muligvis været tilfældet for ledelsen af mindretallet, men det er usandsynligt, at det samme gjorde sig gældende for mindretallet i sin helhed.⁴⁹

Reciprocitetsprincippet blev også brugt i forbindelse med artikler i *Kulturwehr* om nationalitetskongresserne. I denne sammenhæng indtog det danske mindretal en særstilling i argumentationen. Dette viste sig allerede i 1925, da redaktionen af tidsskriftet tog stilling til nationalitetskongressen i Genève. Kongressen blev tolket som det første skridt i den rigtige retning i forhold til en løsning af mindretals-spørgsmålet på europæisk plan. Det blev dog kritiseret, at det var meget forskellige mindretal, der prægede kongressen, og at mange havde skjulte dagsordener med deltagelsen. Det blev understreget, at Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland generelt anså mindretals-spørgsmålet som et indenrigspolitisk anliggende, der ikke måtte hæves op på et internationalt niveau. I den forbindelse forklarede forfatteren, at forbundet havde en positiv holdning til tanken om kulturel autonomi, men understregede dog også, at dette ikke var den eneste løsning. Der blev i den sammenhæng henvist til Danmarks måde at håndtere mindretals-spørgsmålet på.⁵⁰

Allerede året efter blev tonen i *Kulturwehr* mere kritisk især på grund af kongressens internationale målsætning, og fordi friserne fortsat ikke blev inviteret. Problemet var ifølge Jan Skala, at ledelsen af kongressen ønskede en nyordning af Europa. Mindretalsforbundet stod derimod fast på, at man skulle føje sig i det bestående system og finde en løsning på mindretals-spørgsmålet, der gjorde dette muligt. Den dansksindede journalist Julius Bogensee mente, at mindretallene i Tyskland havde fungeret som brobyggere i forhold til mindretalssamarbejdet på europæisk plan. Desuden blev retningslinjerne for, hvem der skulle invite-

res til kongresserne diskuteret i *Kulturwehr*, og især spørgsmålet om deltagelsen af frisjerne fik en afgørende betydning.⁵¹ I samtiden og i historiske undersøgelser blev eskalationen af konflikten mellem nationalitetskongresserne og mindretalsforbundet ofte forklaret med polske særinteresser.⁵² Efter bruddet dedikerede *Kulturwehr* et særnummer til mindretalskongressen og de reaktioner, denne fik i pressen. Her tog generalsekretæren for forbundet, Kaczmarek, stilling til formålet med kongresserne og forbundets beslutning om at trække sig ud af dette samarbejde. Der blev nævnt fire årsager:

1. Ledelsen af kongressen havde forlangt, at forbundet sluttede op om en løsning af mindretalsspørgsmålet med udgangspunkt i kulturel autonomi.
2. Manglende afklaring vedrørende frisernes deltagelse.
3. Kongressen skelnede mellem stærke og svage mindretal, med det formål at udelukke mindretal fra Tyskland.
4. Mindretallene i Tyskland ønskede ikke at blive sat i sammenhæng med den politiske linje, kongressen fulgte.⁵³

Den opfølgende artikel af sorberen Jan Skala udfordrer billedet af et forbund, der stod sammen. Heri nævntes, at danskerne i udgangspunktet ikke havde været inviteret til de europæiske nationalitetskongresser. De blev kun inviteret, fordi det polske mindretal havde presset kongressens ledelse til det. Det foreliggende kildemateriale lader ikke formode, at det danske mindretal i forvejen var blevet orienteret om dette.⁵⁴

Det danske mindretal havde et særligt forhold til det frisiske mindretal. Frisjerne var i undersøgelsesperioden delt i to grupper. Den ene så sig selv som en del af det tyske folk, mens den anden definerede sig som et nationalt mindretal. Det var den sidstnævnte gruppe, som det danske mindretal havde en særlig tilknytning til, både på grund af det fælles bosættelsesområde og en delvis fælles historie, men også fordi mange af disse frisere havde stemt dansk ved folkeafstemningen i 1920.⁵⁵

I *Kulturwehr* blev der også efter bruddet i 1927 berettet om nationalitetskongresserne med stor interesse. Det kan forklares med den internationale målsætning af forbundet, samt at man nu havde erklæret fjende at skulle forholde sig til. I det tyske Udenrigsministerium blev det i 1927 besluttet, at de tyske mindretal i Europa også skulle begynde at udgive et tidsskrift – *Nation und Staat* – for at danne en modvægt til »de tendentiøse beskyldninger i *Kulturwehr*«. ⁵⁶ Tids-

skriftet skulle ikke udelukkende tjene som talerør for de tyske mindretal, men skulle også modvirke propagandaen i *Kulturwehr*. Det nye tidsskrift kom i høj grad til også at fungere som organ for nationalitetskongresserne.⁵⁷

I rigsdanske kredse blev det danske mindretals engagement i mindretalssamarbejdet også vurderet negativt med hensyn til kongresserne. I den forbindelse var man især utilfreds med Christiansens ledelse af mindretallet, hvilket konsul Neergaard-Møller gav udtryk for ved flere lejligheder. Han så hellere grosserer Cornelius Hansen i formandsstolen, da Christiansens forhold til det polske og frisiske mindretal ikke var velset: »Christiansen er derimod næppe til at bøje fra et en gang indtaget standpunkt, og han og Bogensee ville i dette tilfælde være ængstelige for illoyal handle måde, hvis de ikke havde fulgt polakkerne, eller hvis de havde ladet friserspørgsmålet falde.«⁵⁸ Kritikken tog udgangspunkt i den generelle frygt for, at samarbejdet ville bringe det danske mindretal for tæt på polakkerne og således tiltrække opmærksomhed fra de tyske myndigheder. Et memorandum af Udenrigsministeriet i anledning af bruddet på mindretalskonferencen viser, hvilke overvejelser der lå bag Udenrigsministeriets bestræbelser på at begrænse mindretallets engagement i samarbejdet: »Det må da formodentligt være et klart mål for danske bestræbelser at undgå alt, hvad der kan bidrage til at udviske den forskel, der i begge lejre således findes i opfattelsen og bedømmelsen af henholdsvis det polske og det danske spørgsmål, eller i hvert fald undgå alt, som rummer en fare for, at den almindelige opfattelse af det polske spørgsmål overføres på det danske. Bestræbelserne bør formentlig være rettet på at løfte den danske sag op i en atmosfære af større ro og tryghed, som kendetegner Locarno-traktaternes vestlige problemgruppe, og at hindre, at de anbringes på det niveau, hvor den østlige problemgruppe befinder sig i.«⁵⁹

Nationalitetskongresserne kan karakteriseres som det eneste samarbejdsområde i mindretalsforbundet, hvor det danske mindretal ikke indtog en afvigende holdning i forhold til de andre minoriteter. På trods af dette blev det danske mindretals engagement i samarbejdet ikke fremstillet anderledes, end det var tilfældet i forbindelse med valgsamarbejdet og skolespørgsmålet. Dette viser, at den måde, hvorpå det danske mindretals engagement blev fremstillet på i *Kulturwehr*, ikke udelukkende var betinget af det reelle engagement i samarbejdet, men også af hvordan fremstillingen tjente mindretalsforbundet bedst.

Konklusion

Fremstillingen af det danske mindretal i tidsskriftet *Kulturwehr* var præget af den særlige stilling, som det danske mindretal havde i mindretalssamarbejdet. Det danske mindretal var knyttet til sit moderland, Danmark, der behandlede det tyske mindretal i Nordslesvig meget liberalt. Derudover adskilte mindretals- og flertalsbefolkningen i Sydslesvig sig ikke særligt, set i forhold til afstamning, sprog og kultur. Det danske mindretal blev derfor i *Kulturwehr* brugt som argumentationsgrundlag for forbundets krav, særligt i forhold til reciprocitetskravet og i forbindelse med skolespørgsmålet. Dette kom til udtryk, da artiklerne om det danske mindretals forhold og udvikling i Sydslesvig oftest indeholdt henvisninger til reciprocitetstanken. Den tyske regering blev nødt til at tage hensyn til de tyske mindretal i Europa og deres ønsker i værtsstaterne. Derfor drog mindretalsforbundet nytte af, at de på grund af det danske mindretals engagement i samarbejdet havde mulighed for at henvise til Danmarks måde at håndtere mindretalsspørgsmålet i Nordslesvig på. Fremstillingen af det danske mindretals forhold og dets engagement i samarbejdet blev løbende sat i sammenhæng med mindretalspolitikken i Danmark, og samtidig blev der henvist til, at hvad der ramte et specifikt mindretal, ramte alle mindretal.

Det danske mindretals engagement i mindretalssamarbejdet var ikke så entydigt positivt, som fremstillingen i *Kulturwehr* lader formode. Særligt i forbindelse med valgsamarbejdet og skolespørgsmålet gik det danske mindretal ofte sin egen vej og havde holdninger, der kun svært kunne forenes med de øvrige mindretals mål. Deltagelsen i de europæiske nationalitetskongresser var også problematisk, da det danske mindretal i modsætning til det polske mindretal udelukkede en løsning af mindretalsspørgsmålet med udgangspunkt i kulturel autonomi. Baggrunden for det danske mindretals deltagelse på trods af disse uenigheder var, at forbundet kunne profitere af at kunne henvise til at have det danske mindretal blandt sine medlemmer. I *Kulturwehr* blev samarbejdet fremstillet som velfungerende og præget af loyalitet, fordi man ønskede at tegne et billede af et forbund, der stod samlet på trods af, at dette ikke stemte overens med de faktiske forhold.

Det danske mindretals engagement i samarbejdet blev vurderet negativt i både det danske og det tyske Udenrigsministerium, og også i ledelsen af det danske mindretal fandtes der kritiske stemmer. Den negative vurdering af samarbejdet blev især forårsaget af samarbejdet

med det polske mindretal, der havde en anden stilling i Weimarrepublikken end danskerne. Den danske konsul i Flensborg og det danske Udenrigsministerium vurderede fra 1927 det danske mindretals engagement i samarbejdet meget kritisk. Baggrunden var frygten for, at det danske mindretal og det slesvigske grænsespørgsmål blev knyttet sammen med det polske mindretal og det betændte grænsespørgsmål i øst. I det danske Udenrigsministerium var der en udbredt frygt for, at en sammenblanding af de to mindretal hos de tyske myndigheder ikke blot ville skade det danske mindretal, men også kunne få negative konsekvenser for forholdet mellem Danmark og Tyskland. Udenrigsministeriet gjorde allerede i 1927 sin indflydelse gældende over for mindretalsledelsen med det formål at få mindretallet til at trække sig ud af forbundet. Man var dog kun kritiske på det politiske område, mens det kulturelle samarbejde, der omfattede tidsskriftet *Kulturwehr*, snarere blev vurderet positivt. Fra 1927 blev tidsskriftet anvendt som kilde til informationer om det danske mindretals situation i Weimarrepublikken.

Den tyske regering havde gennem hele perioden et negativt syn på mindretalsamarbejdet og det danske engagement heri, både for så vidt angår det politiske og det kulturelle samarbejde. Forbundet blev iagttaget nøje og fik indflydelse på udformningen af mindretalspolitikken i Weimarrepublikken. Den tyske regering frygtede, at det danske mindretal sammen med de andre mindretal ville samle sig bag polakkernes politiske linje, selvom den ikke kunne forenes med det danske mindretals mål i Sydslesvig. Mindretalsforbundet blev ikke opløst i forbindelse med nazisternes magtovertagelse i 1933, men kontakten var på dette tidspunkt svundet så meget ind, at man kan tale om en afslutning af det politiske samarbejde. *Kulturwehr* var det eneste synlige produkt af samarbejdet, der bestod under Weimarrepublikken og ind i Det Tredje Rige.

KILDER

Utrykte kilder:

Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Syd-slesvig, Flensborg (DCB):

Dansk Generalsekretariat:

I61/Nr. 03.14: Verband der nationalen Minderheiten und Bund der Polen. Indgående breve 1924-1934.

I61/Nr. 03.15: Verband der nationalen

Minderheiten og Bund der Polen. Udgående breve 1924- 1935.

Den Slesvigske Forening, Flensborg-afdelingen.

F20/1, 1. Forhandlingsprotokoller 1920-1947

Bundesarchiv, Berlin (BA):
Reichsministerium des Innern:
5921-5928: Minderheitenrecht Bd. 4-6,
26. Oktober 1923 – 23. April 1928.

Rigsarkivet, København (RA):
Udenrigsministeriets akter 1909-1945
(UMA) – Konsulatsarkiver Flensborg
(aflevering 1963):

7 C 33: Det danske mindretal pk. I-VII.
(2 pakker)

140 N 29a/ H140-163:

- a) Tyskland. Mindretalsspørgsmaal.
- b) Kulturwehr, tysk mindretalstidsskrift
(1930-40).

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin (AA):

Norden, Dänemark:

R80774: Nationalitätenfrage. Fremdvölker-Dänemark. Januar 1922 – Januar 1936.

Norden, Schleswig:

R81183: Politik 6. Nationalitätenfrage.
Minderheitenschutz Schleswig. Band
2. Januar 1924 bis März 1926.

Trykte kilder:

Bogensee, Julius: "Dänen und Friesen",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der nationalen
Minderheiten Deutschlands 10,
1926, s. 448-51.

Bogensee, Julius: "Ein Jahr preußische
Minderheitenverordnung in Schleswig.
Sieben Jahre dänische Minderheitenschularbeit",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der nationalen
Minderheiten Deutschlands 5/6, 1927, s. 266-268.

Bogensee, Julius: »Der 20. Mai«, *Kulturwehr*
(tidligere *Kulturwille*). *Zeitschrift für*
Minderheitenkultur und -Politik. Organ
des Verbandes der nationalen Minderheiten
Deutschlands 6, 1928a, s. 233.

Bogensee, Julius: "Die Zusammenarbeit
der nationalen Minderheiten in
Deutschland", *Kulturwehr* (tidligere
Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur*
und -Politik. Organ des Verbandes der
nationalen Minderheiten Deutschlands
4/5, 1928b, s. 147.

Christiansen, Ernst: "Ein Schritt vor-

wärts. Die preussische Schulverordnung
für die dänische Minderheit",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der nationalen
Minderheiten Deutschlands 3,
1926, s. 106.

Flensburg Avis, 1925.

Kronika, Jacob: "Die Grundlagen der
kulturellen Eigenart der Polen in
Deutschland. Eine Studie", *Kulturwehr*
(tidligere *Kulturwille*). *Zeitschrift für*
Minderheitenkultur und -Politik. Organ
des Verbandes der nationalen Minderheiten
Deutschlands 1, 1925, s. 6.

Lorenzen, Martin: "Alte und neue Töne
im deutsch-dänischen Minderheitenkampf
in Schleswig", *Kulturwehr* (tidligere
Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur*
und -Politik. Organ des Verbandes der
nationalen Minderheiten Deutschlands
8/9, 1931, s. 301.

Skala, Jan: "Wir und die deutsche Republik.
Ein Epilog zur Wahl des Reichspräsidenten",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der nationalen
Minderheiten Deutschlands 2, 1925, s. 55.

Skala, Jan: "Der Genfer Minderheitenkongress.
Die Entwicklungsgeschichte der Genfer
Kongresse", *Kulturwehr* (tidligere
Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur*
und -Politik. Organ des Verbandes der
nationalen Minderheiten Deutschlands
9, 1927, s. 400.

Skala, Jan: "Die Wahlen zum Reichstag
und preußischen Landtag vom 20. Mai
1928. Das Ergebnis der Wahlen und
seine Bedeutung für die nationalen
Minderheiten in Deutschland",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der
nationalen Minderheiten Deutschlands
6, 1928, s. 225.

Skala, Jan: "Parlament und Minderheiten",
Kulturwehr (tidligere *Kulturwille*).
Zeitschrift für Minderheitenkultur und
-Politik. Organ des Verbandes der
nationalen Minderheiten Deutschlands
3, 1928, s. 98.

Skala, Jan: "Der IV. Genfer Minderheitenkongress
1928", *Kulturwehr* (tidligere
Kulturwille). *Zeitschrift für Min-*

- derheitenkultur und -Politik. *Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 9, 1928, s. 251.
- Skala, Jan (red.): "Die Geschichte zweier Schulanträge der dänischen Minderheit", *Kulturwehr* (tidligere Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur und -Politik. Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 7, 1925, s. 293.
- Skala, Jan (red.): "Zur Genfer Tagung der nationalen Minderheiten Europas", *Kulturwehr* (tidligere Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur und -Politik. Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 7, 1925, s. 275-277.
- Skala, Jan (red.): "Genfer Minderheitenkongress 1926. Zur Tagung der nationalen Minderheiten in Genf vom 25.-27. August", *Kulturwehr* (tidligere Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur und -Politik. Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 7/8, 1926, s. 291-93.
- Skala, Jan (red.): "Änderung der Regelung des Schulwesens der dänischen Minderheit", *Kulturwehr* (tidligere Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur und -Politik. Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 12, 1928, s. 510.
- Skala, Jan (red.): "Stellungnahme der polnischen Minderheitsorganisation zur preußischen Schulverordnung", *Kulturwehr* (tidligere Kulturwille). *Zeitschrift für Minderheitenkultur und -Politik. Organ des Verbandes der nationalen Minderheiten Deutschlands* 1/2, 1929, s. 35.

LITTERATUR

- Bamberger-Stemmann, Sabine: *Der Europäische Nationalitätenkongress 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyisten und Großmachtinteressen*. Marburg 2000.
- Göthel, Thomas: *Demokratie und Volkstum. Die Politik gegenüber den nationalen Minderheiten in der Weimarer Republik*. Köln 2002.
- Kolb, Eberhard og Dirk Schumann: "Die Weimarer Republik", Gall, Lotmar, Karl-Joachim Hölleskamp, Steffen Pazold (red.): *Oldenbourg Grundriss der Geschichte*. München 2013.
- Kraus, Hans-Christof: *Versailles und die Folgen. Außenpolitik zwischen Revisionismus und Verständigung 1919-1933*. Berlin-Brandenburg 2013.
- Kroh, Peter Joachim: *Nationalistische Macht und nationale Minderheit. Jan Skala (1889-1945) – Ein Sorbe in Deutschland*. Berlin 2009.
- Krüger-Potraz, Marianne, Dirk Jasper og Ferdinande Knabe (red.): "Fremdsprachige Volksteile" und deutsche Schule, Schulpolitik für die Kinder der autochthonen Minderheiten in der Weimarer Republik; Ein Quellen und Arbeitsbuch. Münster, New York, München, Berlin 1998.
- Kühl, Jørgen: *Tyskere i Øst*. Århus 1997.
- Mogensen, Carsten R.: *Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939*. Bd. 1-2. Flensborg 1981.
- Noack, Johan Peter: *Det danske mindretal i Sydslesvig 1920-1945*. Bd. 1-2. Aabenraa 1989.
- Schumacher, Tanja Rigitta: *Mellem nationale interesser og mindretalsloyalitet – Det danske mindretal og samarbejdet i »Forbundet af nationale Mindretal i Tyskland 1924-39«*. Aabenraa 2001.
- Steensen, Thomas: *Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert (1879-1945)*. Neumünster 1986.
- Thaler, Peter: *Of Mind and Matter – The Duality of National Identity in the German-Danish Borderlands*. Purdue University Press 2009.
- Thoß, Hendrik: *Demokratie ohne Demokraten? Die Innenpolitik der Weimarer Republik. Deutsche Geschichte im 20. Jahrhundert*. Berlin-Brandenburg 2008.

NOTER

1. Schumacher 2001, s. 95.
2. *Ibid.*, s. 63.
3. Kühl 1997, s. 34-35 og s. 44.
4. Gengivet efter Krüger-Potraz m.fl. 1998, s. 56.
5. *Ibid.*, s. 31-32, og Schumacher 2001, s. 23.
6. Mogensen 1981, s. 18.
7. Noack 1989, s. 538-39.
8. Kraus 2013, s. 85, og Thoß 2008, s. 124-25.
9. Noack 1989, s. 533-34.
10. *Ibid.*, s. 75-79 og s. 534-35.
11. *Ibid.*, s. 536-37.
12. Schumacher 2001, s. 31-40. Mindretalletenes numeriske størrelse i undersøgelsesperioden er svære af fastslå, og de er forskellige, alt efter hvordan man beregner dem, se f.eks Thaler 2009, s. 92.
13. *Ibid.*, s. 31-34.
14. Denne påstand bygges på en gennemgang af *Kulturwehrs* årgange 1925 til 1932. I opgørelsen indgår generelle artikler vedrørende emnerne valgdeltagelse, skolespørgsmålet og mindretalskongresser, samt de artikler om emnerne, der er knyttet til de enkelte mindretal, der var medlemmer i forbundet.
15. *Kulturwehr* 1925, 12, s. 369.
16. Kroh 2009, s. 314-20.
17. Se hertil f.eks. DCB, I 61/03.15, Kronika til Skala, 10.06.1925; DCB, I 61/03.14, Skala til Kronika, 12.6.1925.
18. Schumacher 2001, s. 43-44.
19. Skala 1925, 2, s. 55.
20. AA, R80774, indberetning fra det tyske gesandtskab i København til den tyske indenrigsminister, 17.3.1925.
21. AA, R81183, brev fra Preußisches Ministerium des Innern til det tyske gesandtskab i København, 24.5.1925. [Oversættelse, JP].
22. AA, R81183, brev fra Mutius til Wilde, 5.6.1925.
23. Kolb og Schumann 2013, s. 88, og Skala 1928, 6, s. 225.
24. Skala 1928, 6, s. 225, og Skala 1928, 3, s. 98.
25. Bogensee 1928, 6, s. 233.
26. Skala 1928, 9, s. 251.
27. DCB, F20, 6, 1.10.1930.
28. DCB, F20, 6, 2.3.1932, 125.
29. Noack 1989, s. 533-34 og s. 304.
30. Kronika 1925, 1, s. 66.
31. Skala (red.) 1925, 7, s. 293.
32. Regelung der Minderheitenschulverhältnisse im Grenzgebiet des Regierungsbezirks Schleswig.
33. Christiansen 1926, 3, s.106, og Schumacher 2001, s. 34.
34. DCB, I61/03.14., brev fra Kaczmarek til Kronika, 7.5.1925 og DCB, I61/03.15, brev fra Kronika til Kaczmarek, 15.5.1927.
35. Bogensee 1927, s. 266 og s. 268.
36. BArch/RiM 5024, brev fra Dr. Bruns til Dr. Damman (RiM) 26.3.1926, bilag: Denkschrift über die minderheitenpolitischen Aufgaben des Deutschen Reiches.
37. *Ibid.*
38. Ordnung zur Regelung des Schulwesens für die polnische Minderheit.
39. Änderung der Regelung des dänischen Minderheitsschulwesens.
40. Göthel 2002, s. 330 og s. 333-34.
41. Se f.eks. Skala (red.) 1928, 12, s. 510.
42. UMA, 140 N 29 a/H 140-163a, indberetning fra Neergaard-Møller til Udenrigsministeriet, 09.12.1927.
43. UMA, 140 N 29 a/H 140-163a, fortroligt brev fra Engell til Neergaard-Møller, 1.2.1928.
44. UMA, 140 N 29 a/H 140-163a, brev fra Neergaard-Møller til grev Rewentlow, 7.2.1928.
45. Skala (red.) 1929, 1/2, s. 35.
46. Lorenzen 1931, s. 301.
47. Bamberger-Stemmman 2000, s. 2.
48. *Ibid.*, s. 390.
49. *Flensburg Avis*, 1925.
50. Skala (red.) 1925, 7, s. 275-277.
51. Skala (red.) 1926, 7/8, s. 291-93, og Bogensee 1928b, s. 147.
52. Se hertil f.eks. Noack 1989, s.412.
53. Kaczmarek 1927, s. 393-94.
54. Skala 1927, 9, s. 400.
55. Bogensee 1926, s. 448-51. Se også Steensen 1986.
56. BArch/RiM 5926, Auswärtiges Amt til Preußisches Ministerium des Innern, 2.11.1926, s. 208.

57. BArch/RiM 5926, Preußisches Ministerium des Innern til den Preußischen Ministerpräsidenten, Ministerium für Wissenschaft, Kunst und Volksbildung, Finanzministerium, sowie Reichsministerium des Innern og Auswärtiges Amt, 18.9.1926, s. 158-59, og BArch/RiM 5926, Auswärtiges Amt til Preußisches Ministerium des Innern, 2.11.1926, s. 208.
58. UMA, 7C33, pk. I., indberetning af Neergaard-Møller til Udenrigsministeriet, 3.9.1927.
59. UMA, 24 7 C, pk. II., memorandum fra Udenrigsministeriet af 8.3.1928, s. 3.

Zusammenfassung

Mit dem Ende des Ersten Weltkrieges entstanden nationale Minderheiten in vielen Ländern Europas, so auch in der Weimarer Republik. 1924 schlossen die dänische, polnische, friesische und sorbische Minderheit sich im Verband der nationalen Minderheiten Deutschlands zusammen, um ihre Stellung im deutschen Reich zu stärken und den einzelnen Minderheiten Gehör zu verschaffen. Der Verband veröffentlichte von 1925 bis 1938 mit kurzen Unterbrechungen die Zeitschrift *Kulturwehr*. In dem vorliegenden Artikel wird die Darstellung des Engagements der dänischen Minderheit in der Minderheitenzusammenarbeit in der Weimarer Republik in der Zeitschrift *Kulturwehr* untersucht. Darüber hinaus wird beleuchtet, wie das Engagement der dänischen Minderheit in der Minderheitenzusammenarbeit in dänischen und deutschen Regierungskreisen beurteilt wurde. Der Artikel basiert auf einer Analyse der *Kulturwehr*, sowie auf Quellenmaterial der Organisation der dänischen Minderheit und Materialien des Reichsministeriums des Innern und des Auswärtigen Amtes, sowie des dänischen Außenministeriums.

Das Engagement der dänischen Minderheit im Verband der nationalen Minderheiten Deutschlands wurde in der *Kulturwehr* äußerst positiv dargestellt, obwohl die Wünsche der Dänen oft nicht mit den Interessen ihrer Verbündeten übereinstimmten. Die Berichterstattung über die dänische Minderheit in der *Kulturwehr* wurde maßgeblich davon geprägt, dass der Verband der Nationalen Minderheiten Deutschlands von der besonderen Bedeutung der dänischen Minderheit im Bezug auf die Minderheitenzusammenarbeit profitierte. Desweiteren war die Darstellung des Engagements der dänischen Minderheit von dem Wunsch geprägt das Bild eines geschlossenen Minderheitenverbandes zu zeichnen. Die Zeitschrift *Kulturwehr* wurde auch in deutschen und dänischen Regierungskreisen mit Interesse verfolgt. In diesen Kreisen war die dänische Teilnahme im Verband der nationalen Minderheiten Deutschlands nicht gern gesehen.